

„Bílé zlato“ a prosperita meziválečného Československa

“WHITE GOLD” AND ECONOMIC PROSPERITY OF INTERWAR CZECHOSLOVAKIA

Jakub Drábek, Jana Brhelová – Vysoká škola ekonomická v Praze

Článek se zabývá úlohou, kterou cukrovarnictví sebrálo při stabilizaci československého hospodářství po první světové válce, a významem, který pro fungování ekonomiky nového státu mělo. Pozornost je věnována také problematice organizace výroby a vývozu cukru i postoji československé vlády k tomuto odvětví.

Vývoj cukrovarnictví do roku 1918

Cukrovarnictví má na území českých zemí dlouhou tradici. První cukrovar vznikl v roce 1810. Třetinovému cukru se v první polovině 19. století podařilo uhájit dominantní postavení na evropských trzích; v letech následujících však již nabýval na oblíbenosti cukr řepný. Z tohoto důvodu došlo v českých zemích k rozvoji výroby cukru a cukrovarnictví se poměrně rychle stalo jedním z nejdůležitějších potravinářských oborů (1, 2, 3). Již v 19. století byl trh s cukrem kontrolován a uměle chráněn. Nejvýznamnějším opatřením používaným na podporu výroby a exportu byly tzv. vývozní prémie (4, 5). Mezi lety 1902–1906 byla na trhu s cukrem větší konkurence a jeho ceny začaly klesat a spotřeba růst. „Éra volného trhu“ však netrvala dlouho; v roce 1906 byl totiž ve snaze využít stávající celní politiky ke zvýšení zisků uzavřen mezi cukrovarníky kontingenční a cenový kartel (5). Míra regulace a státních zásahů se významně zvýšila po vypuknutí první světové války, prioritou samozřejmě bylo zajistit potravinovou soběstačnost Rakousko-Uherska. Největší problémy cukrovarnického průmyslu za války pramenily ze zmenšování osevních ploch, nedostatku surovinových zdrojů a nedostatku pracovních sil (6).

Poválečný vývoj a organizace výroby a vývozu československého cukru

Po skončení války a vzniku republiky zůstalo cukrovarnictví jedním ze stěžejních odvětví. Československo bylo ekonomicky závislé na vývozu cukru, který byl jednou z nejdůležitějších exportních komodit. České země patřily mezi nejvyspělejší a nejlépe průmyslově vybavené části Rakousko-Uherska a po jeho rozpadu zůstaly v Československu přes tři čtvrtiny z celkového počtu rakousko-uherských cukrovarů. Ekonomika nového státu byla po válce destabilizována a problémy se nevyhnuly ani cukrovarnickému průmyslu. Situaci nejvíce komplikoval nedostatek finančních zdrojů na obnovu provozu cukrovarů a válkou narušené vztahy s dodavateli surovin a odběrateli cukru (7, 8).

Již necelý měsíc po vzniku Československa byla vytvořena Československá cukerní komise, jež byla pověřena dohledem nad odvětvím. Fungování komise stálo především na nařízeních vlády; státní intervence měly již v tomto období přednost před neregulovaným trhem a tržními mechanismy (9, 10). Cílem

komise bylo podporovat výrobu cukru a usnadňovat export. Z krátkodobého hlediska se tato strategie jevila jako velmi účinná a zisky ze zahraničního obchodu s cukrem v nezanedbatelné míře zvyšovaly příjmy státního rozpočtu a napomáhaly tak stabilizaci československé ekonomiky. K tomu však docházelo ještě v období, kdy platil přidělový systém; zisky tedy byly generovány na úkor domácí poptávky, jež nebyla uspokojena (11, 12, 13, 14).

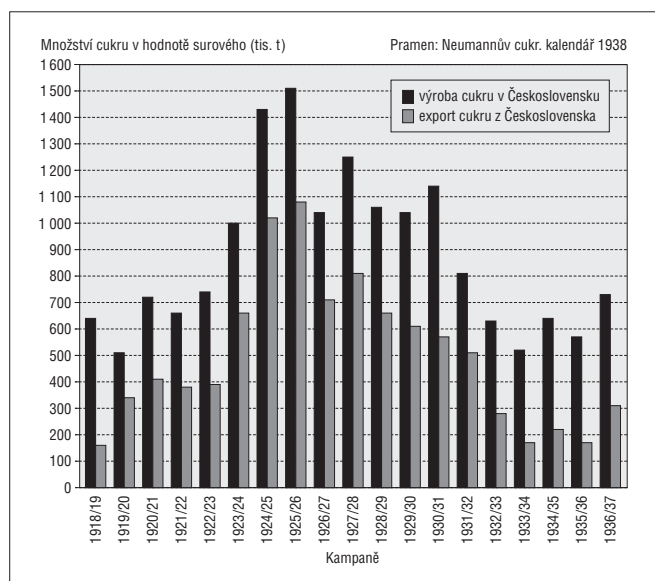
„Bílé zlato“ jako záruka prosperity?

Cukr byl po válce na zahraničních trzích velmi žádanou komoditou a Československo, jež bylo jedním z největších exportérů řepného cukru na světě, z této situace velmi těžilo. Ceny cukru na zahraničních trzích byly v první polovině dvacátých let velmi příznivé a cukrovarnictví v Československu se stalo symbolem prosperity nového státu. Export cukru během první poloviny dvacátých let činil průměrně 12,5 % z celkového objemu československého vývozu. Vláda tedy byla silně motivována odvětví kontrolovat a zajistit bezproblémový odbyt; pokles ceny cukru by totiž mohl vést ke značné destabilizaci československého hospodářství (7, 13).

Do první poloviny roku 1920 došlo ke zlepšení stavu československé ekonomiky a v roce 1921 bylo zrušeno tzv. vázané hospodářství. Došlo také k částečnému uvolnění obchodu s cukrem a v listopadu 1921 byla zrušena Československá cukerní komise. Státní podpora cukrovarnického průmyslu a vývozu cukru však nadále přetrvávala. Do poloviny dvacátých let procházelo odvětví obdobím rozvoje a pozitivní vývoj nebyl významně narušen ani hospodářskou recesí z let 1921–1923 (11, 12). V souvislosti s příznivou situací na trhu s cukrem se lépe dařilo i československému zemědělství. Stále více zemědělců se orientovalo na pěstování řepy, které bylo v důsledku vývoje na trhu s cukrem ziskové. Díky stabilitě a ziskovosti plynulo do cukrovarnictví a řepářství poměrně velké množství investic a význam těchto odvětví rostl (15). Pozitivní vývoj v obou odvětvích a ziskovost exportu československého cukru vedly k iluzi, že cukr je „bílým zlatem“, jež dokáže zajistit dlouhodobou prosperitu.

Příznivá situace však netrvala dlouho a již v roce 1926 se stalo to, co bylo v první polovině dvacátých let jen stěží představitelné – o „bílé zlato“ najednou nebyl zájem. Nabídka cukru na světových trzích převýšila poptávku a Československo,

Obr. 1. Československá výroba a vývoz cukru 1918/19 až 1936/37

kteří během první poloviny dvacátých let každoročně vyváželo kolem dvou třetin z celkového objemu své produkce, bylo v důsledku své závislosti na vývozu cukru touto krizí velmi silně zasaženo (1). Orientace na výrobu a export cukru nepomohla Československu zajistit dlouhodobou ekonomickou stabilitu a hospodářský růst, navíc nepoškodila pouze cukrovarnické odvětví; v důsledku cukerní krize se významně zhoršila také situace v československém zemědělství. Po skončení války byl o československý cukr velký zájem; obnova zahraničních cukrovarů a expanze třtinového cukru pak způsobila postupný pokles poptávky. Po celou první polovinu dvacátých let však byl vývoz československého cukru rentabilní a výkupní ceny cukrové řepy umožňovaly pěstitelům řepy hospodařit se ziskem. Zemědělci v tomto období silně preferovali pěstování cukrové řepy před ostatními plodinami, u nichž zisky z prodeje nebyly tak vysoké. Rostoucí závislost zemědělského sektoru na poptávce po cukrovce vedla k tomu, že konečný dopad cukerní krize dolehl ve větší míře na producenty cukrové řepy a zemědělský sektor obecně. Krize vyvolaná v roce 1926 potížením s odbytem cukru a vyostřená v následujících letech zaváděním protekcionistických opatření a neúspěšnými pokusy československých zemědělců o změnu struktury produkce a redukci výdajů významně přispěla ke vzniku dlouhodobé agrární krize (3, 8, 13).

Problematickou situací v obou odvětvích se československá vláda snažila intenzivně řešit prostřednictvím přímých intervencí. Nejvýznamnějším pokusem o odstranění dopadů cukerní krize bylo vyhlášení tříletého společného hospodářského a finančního plánu na ozdravení tuzemského řepářství a cukrovarnictví v roce 1928. Výkupní ceny cukrové řepy však nebylo možné dlouhodobě udržet na úrovni výrobních nákladů a ani redukce výroby nemohla zajistit, aby byl export cukru rentabilní (1, 13). Vládní intervence nebyly úspěšné a negativní vývoj v obou odvětvích se do konce dvacátých let nepodařilo zvrátit.

Výše popsané problémy byly naopak prohloubeny po vypuknutí Velké hospodářské krize. Od roku 1929 se situace na trhu s cukrem a problémy agrárního sektoru dále zhoršovaly. Od druhé poloviny dvacátých let do vypuknutí druhé světové války se československý cukr na zahraničních trzích dokázal prosadit pouze za pomoci dumpingových cen. Propad v odvětví

byl nejhorší mezi lety 1931–1935. Během osmi let (1927–1935) bylo na území Československa zrušeno 25 % závodů na výrobu cukru. Za účelem snížení výrobních nákladů bylo usilováno o racionalizaci výroby. Nebylo však možné investovat do nového strojového vybavení a tyto pokusy proto nebyly úspěšné. Vývoj v krizovém období vedl k zvýšení koncentrace výroby a kartelizaci odvětví. Zemědělský sektor, jenž byl již od roku 1926 cukerní krizí silně zasažen, se také nedokázal s negativním vývojem na trhu s cukrem vyrovnat. Poté, co se pěstování řepy stalo ztrátovým, docházelo ke snahám o změnu struktury produkce. Výměra osevní plochy využívané pro pěstování cukrovky se mezi lety 1925–1932 snížila o více než polovinu. Místo řepy se pěstitelé zaměřili především na obiloviny. Tato změna však nepřinesla zlepšení; i na trzích s těmito plodinami byla totiž poptávka nedostatečná a výkupní ceny velmi nízké. Před vypuknutím druhé světové války se na vývoji velmi negativně podepsala pomnichovská okupace československého pohraničí, která narušila infrastrukturu, poškodila dodavatelsko-odběratelské vztahy a omezila domácí spotřebu cukru (1, 13).

Souhrn

Cukrovarnictví se stalo během druhé poloviny 19. století jedním z nejvýznamnějších výrobních odvětví na území českých zemí. Po skončení první světové války a vzniku Československa výroba a především export cukru dále nabyl na důležitosti. Cukr se jako jedna z hlavních exportních položek stal „bílým zlatem“, jež mělo napomoci k poválečné obnově a stabilizaci československé ekonomiky a následnému hospodářskému rozvoji. Československá vláda se dlouhodobě soustředila na podporu exportu a díky příznivé situaci na světových trzích byl po celou první polovinu dvacátých let cukr opravdu „bílým zlatem“ pomáhajícím zajistit stabilitu ekonomiky a stimulujícím rozvoj zemědělského sektoru. Výnosnost tohoto obchodu však netrvala dlouho; již v roce 1926 se ukázalo, že vláda špatně odhadla situaci na trhu s cukrem. Po propadu cen cukru na světových trzích si Československo nedokázalo udržet svou konkurenceschopnost a přílišná orientace na výrobu a export cukru naopak značně přispěla v rozpoutání závažných ekonomických problémů a vzniku krize v agrárním sektoru. Negativní vývoj se československá vláda pokoušela intenzivně řešit, intervence však nebyly úspěšné a problémy v obou odvětvích se do konce dvacátých let nepodařilo vyřešit. Situace se dále zhoršila po vypuknutí Velké hospodářské krize a v druhé polovině třicátých let bylo cukrovarnictví i zemědělství silně zasaženo v důsledku nacistické okupace pohraničních oblastí.

Číslová slova: cukrovarnický průmysl, řepářství, vývoz cukru, Československo, ekonomická stabilizace, vládní intervence.

Literatura

1. ČAPKA, F.; SLEZÁK, L.: *Cukrovarnictví do roku 1938 a agrární strana (se zřetelem na Moravu a Slezsko)*. Brno: CERM, 2011, 286 s., ISBN 978-80-2105-717-3.
2. KOLOUŠEK, J.: Úvahy o střeoevropské cukerní politice. *Obzor národohospodářský*, II., 1897, s. 194–196.
3. JAKUBEC, I.; JINDRA, Z.: *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Karolinum, 2007, 472 s., ISBN 978-80-246-1035-1.
4. Poslanecká sněmovna parlamentu ČR. Digitální repozitář. Sněm království Českého 1901–1907, 2. zasedání, 29. schůze, 23. 11. 1905.
5. DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha: Academia, 1985, 226 s.
6. MARÁZ, K.: Rok 1915 v českém a moravském cukrovarnictví. *Listy cukrov. řepař.*, 131, 2015 (9–11), s. 316–318.

7. LACINA, V.: *Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934*. Praha: Academia, 1984, 217 s.
8. LACINA, V.: *Zlatá léta československého hospodářství 1918–1929*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000, 254 s. ISBN 80-7286-000-3.
9. *Sbírka zákonů Československé republiky*. 1918, částka 2/1918, Nařízení národního výboru o ustanovení Československé cukerní komise, 31. 10. 1918.
10. *Sbírka zákonů Československé republiky*. 1918, částka 108/1919, Nařízení o úpravě obchodu řepovým cukrem ve výrobním období 1919/1920, 23. 9. 1919.
11. United Nations Office at Geneva Library, Institutional Memory Section, Comité d'experts de l'industrie sucrière, Rapport sur la consultation des 4–6 avril 1929.
12. United Nations Office at Geneva Library, Institutional Memory Section, Economic committee report on the consultation between experts of the sugar industry.
13. PUCHERNA, J.: Historický přehled vývoje cukrovarnictví na území České socialistické republiky. In *Sto padesát let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR*. Praha: Středisko technických informací potravinářského průmyslu Výzkumného ústavu potravinářského průmyslu, 1981, 264. s.
14. RAŠÍN, A.: *Financial policy of Czechoslovakia during the first year of its history*. Oxford: The Clarendon Press, 1923.
15. LACINA, V.: *Krize československého zemědělství 1928–1934*. Praha: Ústav čs. a světových dějin ČSAV, 1974, 352 s.

items became “white gold”, which should have ensured the post-war reconstruction and stabilization of the Czechoslovak economy and should have contributed to the economic development. Czechoslovak government provided long-term support of sugar export. Due to the favourable situation on the world markets, sugar was indeed “white gold” helping to ensure the stability and stimulating the development of the agricultural sector. However, this applied only in the first half of the 1920s. The profitability of sugar trade did not last long. In 1926 it became clear that the government misjudged the situation on sugar market. There was a fall in sugar prices on world markets and Czechoslovakia was not able to maintain its competitiveness. On the contrary, excessive focus on production and export of sugar contributed to serious economic problems and crisis in agricultural sector. The Czechoslovak government attempted to solve the situation, however, its interventions were not successful. The problems arising from negative development in sugar industry and agricultural sector were not overcome until the end of the 1920s. The situation worsened after the outbreak of the Great Depression and in the late 1930s when sugar industry and agriculture were adversely affected by the Nazi occupation of Czechoslovak border areas.

Key words: sugar industry, beet growing, sugar export, Czechoslovakia, economic stabilization, government interventions.

Drábek J., Brhelová J.: “White gold” and Economic Prosperity of Interwar Czechoslovakia

Sugar industry became one of the key sectors in the Czech lands during the second half of 19th century. After the emergence of Czechoslovakia in 1918, production and export of sugar were more important than in the previous years. Sugar as one of the major export

Kontaktní adresa – Contact address:

Ing. Jakub Drábek, Vysoká škola ekonomická v Praze, Katedra hospodářských dějin NF, nám. Winstona Churchilla 4, 130 67 Praha 3, Česká republika, e-mail: xdraj00@vse.cz

Skladiště rafinovaného cukru v cukrovaru Pražské cukerní společnosti, jednoho z předních exportérů cukru první republiky, v Mělníku